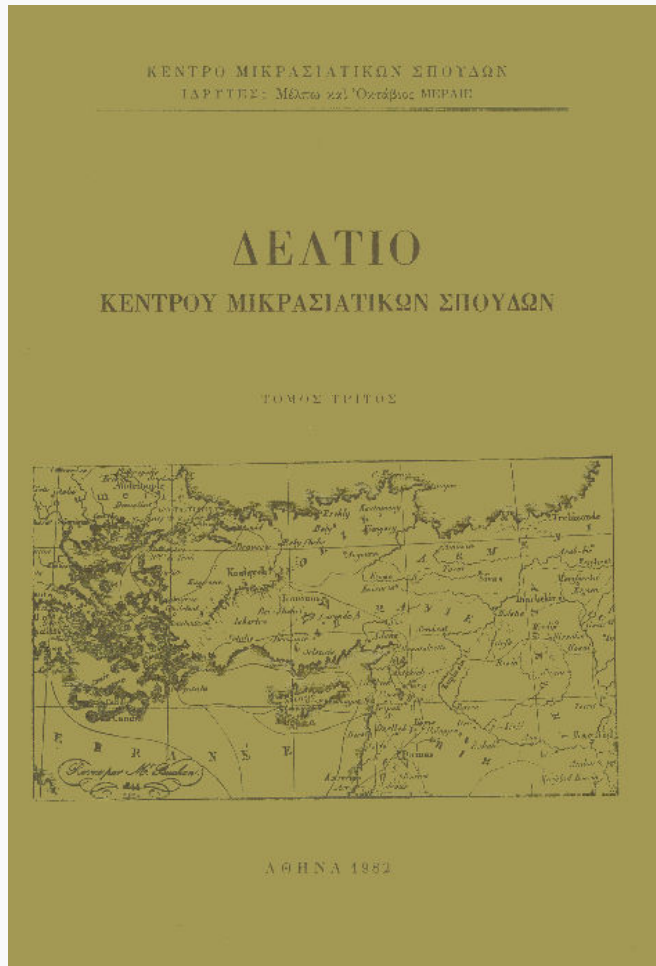

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 3 (1982)

Οι Μπέκταση δερβίσηδες: Μερικές πτυχές συνύπαρξης μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων στη Μικρά Ασία 1826-1922

Κατερίνα Α. Μπούρα

doi: [10.12681/deltiokms.283](https://doi.org/10.12681/deltiokms.283)

Copyright © 2015, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπούρα Κ. Α. (1982). Οι Μπέκταση δερβίσηδες: Μερικές πτυχές συνύπαρξης μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων στη Μικρά Ασία 1826-1922. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 3, 185-194.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.283>

ΟΙ ΜΠΕΚΤΑΣΗ ΔΕΡΒΙΣΗΔΕΣ: ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΤΥΧΕΣ ΣΥΝΥΠΑΡΞΗΣ ΜΕΤΑΞΥ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΩΝ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ 1826 - 1922*

Ἀνάμεσα στὰ δερβισικὰ¹ τάγματα πού ἄσκησαν σημαντική ἐπιρροή στὴ ζωὴ πολυάριθμων πληθυσμῶν στὴ Μικρὰ Ἀσία, οἱ Μπεκτασήδες κατέχουν σίγουρα μοναδική θέση. Ὅχι μόνο διότι συγκέντρωναν μεγάλο ἀριθμὸ ὁπαδῶν ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ διαδραμάτισαν σημαντικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ τῆς περιοχῆς.

Ἰδρυτὴς τοῦ μπεκτασικοῦ τάγματος ὑπῆρξε ὁ Χατζῆ Μπεκτὰς Βελῆ ἀπὸ τὸ Τουρκεστάν, ἄγιος τῆς Ἀνατολῆς τοῦ 13ου αἰώνα². Σύμφωνα μετὰ τὴν παράδοση, ὁ Χατζῆ Μπεκτὰς, ἀφοῦ γύρισε τίς ἐπαρχίες τῆς Ἀνατολῆς ἐγκαταστάθηκε στὸ Καρὰ-χογιούκ, στὰ περίχωρα τῆς Κῆρ-Σελίρ, πού μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἁγίου πῆρε τὸ ὄνομά του (Χατζῆ Μπεκτὰς Κιοῖ). Προτοῦ πεθάνει ὄρισε τοὺς ἀποστόλους του τοὺς ὁποίους ἔστειλε πρὸς διαφορετικὰ κατευθύνσεις γιὰ νὰ διαδώσουν καὶ νὰ συνεχίσουν τὴν διδασκαλία του.

Ἄν καὶ ὁ Χατζῆ Μπεκτὰς ὑπῆρξε ὁ ἰδρυτὴς τοῦ τάγματος τὴν τελικὴ του

*Τὸ 1826 οἱ Μπεκτασήδες διώχθηκαν ἀπὸ τὸν Σουλτάνο Μαχμούτ Β' καὶ τὸ τάγμα ὑπέστη σοβαρὴ καταστροφή. Στὰ μέσα ἔμως τοῦ 19ου αἰώνα εἶχε ἀποκατασταθεῖ καὶ ἀναδιοργανωθεῖ σὲ μεγάλῳ βαθμῷ. Ἡ περίοδος 1826 - 1925, ὅταν ὅλα τὰ δερβισικὰ τάγματα καταργήθηκαν στὴν Τουρκικὴ Δημοκρατία, ἀποτελεῖ τὴν γ' περίοδο τῆς ἱστορίας τοῦ τάγματος. Βλ. τὸ σημαντικὸ ἔργο τοῦ J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, Λονδίνο, 1965. (Τὸ ἔργο ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1937) σ. 78 - 85. Ἡ ἡμερομηνία 1922 πού χρησιμοποιήθηκε στὸν τίτλο ὀριοθετεῖ τὴν περίοδο ὅσον ἀφορᾷ στὶς σχέσεις τῶν δύο λαῶν μέχρι τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφή.

1. Γιὰ τὰ δερβισικὰ τάγματα στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία βλ. Β. Μιρμειόγλου, *Οἱ Δερβίσηδες*, Ἀθήνα 1940. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ βιβλίου ἀναφέρεται στὸ τάγμα τῶν Μπεκτασήδων. Τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ Μιρμειόγλου εἶναι, μέχρι σήμερα, τὸ μοναδικὸ ἔργο πού ἔχει γραφεῖ γιὰ τοὺς δερβίσηδες στὰ ἑλληνικά.

Τὸ βιβλίον τοῦ J. P. Brown, *The Dervishes or Oriental Spiritualism* πού γράφτηκε τὸ 1869 καὶ συμπληρώθηκε τὸ 1927 ἀπὸ τὸν H. A. Rose παραμένει ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ἔργα πού ἔχουν ἐκδοθεῖ γιὰ τοὺς δερβίσηδες. Τὸ ἔργο τοῦ Brown ἐπανεκδόθηκε τὸ 1968. Σχετικὰ μετὰ τὴν ἐξέλιξη καὶ τὸ ρόλο τῶν μυστικιστικῶν ταγμάτων στὸν κόσμον τοῦ Ἰσλάμ, βλ. ἐπίσης J. S. Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, Λονδίνο 1973.

2. Γιὰ τίς μυθικὰς περιγραφὰς καὶ τίς ἱστορικὰς μαρτυρίες σχετικὰ μετὰ τὴ ζωὴ τοῦ Χατζῆ Μπεκτὰς Βελῆ βλ. Birge, *ὁ.π.*, σ. 33 - 51.

μορφή έδωσε ο Μπαλήμ Σουλτάν, ο «δεύτερος "Άγιος", δύο γενιές περίπου νεώτερος από τον Χατζή Μπεκτάς, σύμφωνα με την παράδοση. Ο Μπαλήμ Σουλτάν θεωρείται ο προστάτης των μοναχών του τάγματος. Οι Άγαμοι αυτοί μοναχοί αποτελούσαν την ιεραρχία της μπεκτασιικής οργανώσεως. Οι υπόλοιποι όπαδοί του τάγματος που καλούνταν μουχιμπ (δηλ. φίλοι), αποτελούσαν τα μέλη τα όποια συναθροίζονταν και έξασκούσαν την λατρεία τους στον πλησιέστερο μπεκτασιικό τεκέ όπου κατοικούσαν οι πνευματικοί ήγέτες της θρησκευτικής τούτης κοινότητας. Ο τεκές συχνά περιείχε τον τάφο κάποιου αγίου του τάγματος (συνήθως του ιδρυτή του τεκέ) και ένα δωμάτιο (μειντάν ή λιμπαντέτ χανέ) για τις θρησκευτικές τελετές. Το τάγμα διοικείτο από τον Τσελεμπή που θεωρείτο διάδοχος του Χατζή Μπεκτάς και 'de jure' άρχηγός του τάγματος. Η θέση του υπήρξε κληρονομική στο 18ο και 19ο αιώνα και ζούσε στο χωριό Χατζή Μπεκτάς έξω από τον κεντρικό τεκέ. Το δικαίωμα αυτός της διαδοχής άμφισβητούσε ή ομάδα του Ντεντέ-μπαμπά, (άποστολικού) διαδόχου του Χατζή Μπεκτάς. Γνωστός και ως 'Αχρή-Ντεντέ³ έμενε μέσα στον κεντρικό τεκέ και θεωρείτο άρχηγός των μοναχών του τάγματος.

Φυλετικές ομάδες της Μικράς 'Ασίας όπως οι Κηζηλιμπάσσηδες, Ταχτατζήδες και Τσεπινήδες, συνδέονταν με το τάγμα των Μπεκτασήδων σ' ό,τι άφορούσε στη θρησκευτική παράδοση και τις τελετές, χωρίς όμως να συμμετέχουν στην άυστηρή όργάνωση του τάγματος⁴. Οι Μπεκτασήδες άφομοίωσαν επίσης μεγάλο μέρος από τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Μικράς 'Ασίας, και της 'Οθωμανικής αυτοκρατορίας γενικότερα, διευκολύνοντας συχνά τη μεταστροφή τους στο Μωαμεθανισμό⁵.

Τά Χριστιανικά χαρακτηριστικά που επέζησαν στο Μπεκτασιισμό συχνά όδήγησαν στην ύπόθεση ότι οι Μπεκτασήδες ήταν Χριστιανοί που δέχονταν

3. Ο τίτλος του 'Αχρή-ντεντέ υποδηλώνει τη σχέση των Μπεκτασήδων με την παράδοση των 'Αχρήδων, οι συντεχνιακές άδελφότητες των όποίων έπεδίωκαν την κοινωνική και οικονομική άλληλεγγύη μεταξύ των Τούρκων στους πρώτους χρόνους του 'Οθωμανικού κράτους στη Μικρά 'Ασία. Οι futuwwa, άδελφότητες των 'Αχρήδων, άνέπτυξαν δραστηριότητα για την διάδοση του 'Ισλάμ στους λαούς της 'Ανατολής. Τα 'zaviye' (μοναστήρια των 'Αχρήδων) υπήρξαν κέντρα θρησκευτικών άποστολών στην 'Ανατόλια. Σχετικά με τους 'Αχρήδες βλ. P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Λονδίνο 1938, σ. 38 - 44. 'Επίσης Γ. Γ. 'Αρνάκη, *Οι Πρώτοι 'Οθωμανοί*, 'Αθήνα 1947, σ. 110 - 124, και Μιρμύρογλου, ό.π., σ. 86.

4. Τα κανονικά πάντως μέλη του τάγματος περιφεροόσαν τους Μπεκτασήδες τούτους των χωριών της Μικράς 'Ασίας που είναι γνωστοί και σαν 'Αλεβήδες. Βλ. Doç. Dr. Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevlik Bektaşilik*, Κωνσταντινούπολη 1977, σ. 52 - 3. 'Επίσης Brown, σ. 168 σημ. 1. Σχετικά με τη θρησκεία και τα έθιμα των «'Αλεβήδων των χωριών», Ταχτατζήδων, Τσεπινήδων και 'Επταλήδων βλ. επίσης Μιρμύρογλου, ό.π., σ. 131 - 137.

5. B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Λονδίνο 1968, σ. 406. 'Επίσης βλ. S. Vryonis Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization*, Berkeley 1971, σ. 371 - 381.

μόνο τὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ἰσλάμ⁶. Οἱ φυλὲς ποὺ βρίσκονταν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροή τους στὴ Μικρὰ Ἀσία καθὼς καὶ τὰ μέλη τοῦ τάγμα-τος τιμοῦσαν ιδιαίτερα τοὺς Χριστιανούς ἐνῶ ἀποστρέφονταν τοὺς Σουννίτες Τούρκους⁷. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα ἀποκαλοῦσαν τὰ χωριά τους «gānur köy», δηλαδή χωριά τῶν ἀπίστων⁸.

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ποῖα εἶναι ἡ προέλευσή τους, στὴ Μπεκτασικὴ λατρεία παρατηροῦνται συνήθειες ποὺ μποροῦν νὰ παραλληλισθοῦν μὲ ἐκείνες τῆς Ἑλλη-νηκτικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Τέτοιες εἶναι: τὸ βάπτισμα σὰν σημάδι κα-θαρισμοῦ ἀπὸ τὶς ἁμαρτίες, ἡ παράλειψη τῆς περιτομῆς καὶ τήρηση κατὰ κα- νόνα τῆς μονογαμίας. Τὸ dūşkūnlük τῶν Μπεκτασῶν θυμίζει τὸν ἀφορισμὸ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἐνῶ ἡ τελετὴ γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῶν νέων μελῶν (aynicem), κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ὁποίας ἐμοίραζαν κρασί, ψωμί καὶ τυρί, θυμίζει τὴν Θεῖα Μετάληψη τῶν Ἀρτοτυριτῶν ἀπὸ τοὺς ὁποίους πιθάνον νὰ τὴν κληρονόμησαν⁹. Τὰ ἁμαρτήματά τους ἐξομολογοῦνται στοὺς μπαμπάδες ἀπὸ τοὺς ὁποίους μποροῦν νὰ πάρουν ἄφεση καὶ οἱ γυναῖκες τους συμμετεῖχαν στὶς τελετὲς καὶ δὲν κάλυπταν τὸ πρόσωπό τους¹⁰. Ἡ Μπεκτασικὴ Τριάδα ποὺ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὸν Θεό, τὸν Μωάμεθ καὶ τὸν Ἀλῆ θυμίζει τὴν χριστια- νικὴ μὲ διαφωρητικὰ ὄνόματα, ἐνῶ οἱ Δώδεκα Ἰμάμηδες — τοὺς ὁποίους σέ- βονται καὶ τιμοῦν οἱ Σιίτες — συχνὰ συσχετίσθηκαν μὲ τοὺς Δώδεκα Ἀποστό- λους¹¹. Οἱ τεκέδες, ἐξἄλλου, ἐμοίαζαν μὲ μοναστήρια, ιδιαίτερα ὅσοι κατοί-

6. Στους «Μουσουλμανοφαναῖς», ἐξωτερικὰ δηλαδή μόνο Μουσουλμάνους, κατέταξαν οἱ Τούρκοι συγγραφεῖς Χότζας Σεμσεδδίν (Hirafattan Hakikatta) καὶ Ἀρῖφ Μπέης (Ba- şımiza Gelenler) τοὺς Μπεκτασῶδες καὶ τοὺς Κηζηλμπάσῶδες. Βλ. Γ. Κ. Σκαλιέρη, *Ἡ Λόκοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος*, Ἀθῆνα 1921, σ. 33 - 40. Ὁ Σκαλιέρης ὑποστήριξε ὅτι οἱ Μπεκτασῶδες ἀνήκαν στὴν χριστιανικὴ αἵρεση τῶν Εὐνομιανῶν, «ὡς συνάγεται ἐκ τῆς τουρκικῆς λέξεως μπεκτάς ἥτις εὐνομον, ἴσον σημαίνει...» Γ. Κ. Σκαλιέρη, *Λαοὶ καὶ Φυ- λαὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθῆνα 1922, σ. 156.

7. Οἱ ζηλωτὲς τοῦ Μπεκτασισμοῦ εἶναι ὁπαδοὶ τοῦ δόγματος τῆς ἀποστρέφως καὶ τῆς φιλίας» (Tevellâ - Teberra) Βλ. Μιρμίρογλου, *δ.π.*, σ. 91.

8. «Τοὺς Μπεκτασῶδες τῆς Λυκίας τοὺς μισοῦν οἱ Τούρκοι ὡς μὴ γνησίους Μωαμεθα- νόους, ἀλλ' ἐν μέρει κρυφοὺς Χριστιανούς» ἀναφέρει ὁ Καθηγητῆς Κ. Ἀμαντος, *Ὁ Ἑλλη- νισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθῆνα 1919, σ. 118.

9. R. Tschudi Bektashiyya *ΕΓ*².

10. Ἡ συνήθεια νὰ μὴν κάλυπτον τὸ πρόσωπο οἱ γυναῖκες τῶν Μπεκτασῶν ἀν καὶ μοιάζει χριστιανικὴ ἐπιρροή εἶναι πιθανότερα κατάλοιπο προ-ἰσλαμικῆς τουρκικῆς παρά- δοξης. Ὁ Μαροκινὸς περιηγητῆς Ibn Battuta παρατήρησε μὲ ἐκπληξὴ ὅτι οἱ Τούρκισες τῶν χρόνων τοῦ Ὁσμάν καὶ τοῦ Ὁρχάν κυκλοφοροῦσαν ἀκάλυπτες καὶ παρευρίσκονταν σὲ ἀντρικὲς συναναστροφές. Βλ. Ἀρνάκη, *δ.π.*, σ. 106.

11. Γιὰ τὸν Μπεκτασισμὸ σὲ σχέση μὲ τὸν Χριστιανισμὸ καὶ ἄλλα θρησκευτικὰ συστή- ματα βλ. Birge, *δ.π.*, σ. 210 - 218. Περὶ τῶν σχέσεων Χριστιανισμοῦ - Μπεκτασισμοῦ βλ. ἐπίσης G. Jacob, «Die Bektaschijje in Ihrem Verhältnis zu verwandten Erscheinung»

κούνταν από τους άγαμους Μπεκτασήδες, όπου ο ρόλος του πνευματικού δδη-
γοῦ (mürşit) ἀντιστοιχοῦσε μὲ ἐκεῖνον τοῦ χριστιανοῦ ἡγούμενου.

Ἡ «Χριστιανικότητα» βέβαια τῶν Μπεκτασήδων εἶναι τουλάχιστον ἀμφι-
σβητούμενη. Ἀκόμη καὶ σὲ περιπτώσεις στενῆς ἀντιστοιχίας ἢ καταγωγή δὲν
εἶναι ὅπωςδήποτε χριστιανική. Εἶναι ὅμως γεγονός ὅτι ὁ Μπεκτασισμὸς προ-
ώθησε συχνὰ ἓνα βαθμὸ συγκρητισμοῦ ἀνάμεσα στὶς δύο θρησκείες στὴν Ἀν-
τολή¹². Ὅχι μόνον Ἕλληνες Ὁρθόδοξοι καὶ ἄλλοι χριστιανοί, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ
Τούρκοι ποὺ κάποτε ὑπῆρξαν Νεστοριανοὶ χριστιανοὶ ἀπορροφήθηκαν στὸ
Ἰσλάμ μέσα ἀπὸ τὸν Μπεκτασισμὸ. Ἡ ἐπιδεικτικότητα ἄλλωστε τῶν Γενιτσά-
ρων στὸν Μπεκτασισμὸ θὰ μπορούσε νὰ ἐρμηνευθεῖ μέσα ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ
καταγωγή τους. Οἱ Γενίτσαροι καλοῦνταν συχνὰ τέκνα τοῦ Χατζῆ Μπεκτάς
(Hacı Bektaş ogulları) καὶ εἶχαν ἓνα μόνιμο Σειχῆ Μπεκτασῆ στὸ στρατό-
πεδὸ τους. Ἀποτελοῦσαν δηλαδὴ ἓνα εἶδος στρατιωτικῆς ἀδελφότητας τῆς
ὁποίας τὰ μέλη ἦταν ταυτόχρονα μοναχοὶ καὶ στρατιῶτες. Μέσα ἀπὸ τὴ στενὴ
σχέση ποὺ ἀναπτύχθηκε ἀνάμεσα στὰ δύο τάγματα, οἱ Μπεκτασήδες — ποὺ
λειτούργοῦσαν σὰν ἓνα εἶδος ἱερέων στὶς μονάδες τῶν νεοεξισλαμισθέντων στρα-
τιωτῶν — διαδραμάτισαν σημαντικὸ ρόλο στὸν στρατὸ τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐ-
τοκρατορίας μέχρι τὸ 1826¹³. Ὅταν ὁ Μαχμουτ ὁ Β' ἐξολόθρευσε τοὺς Γενί-
τσαρους ἢ διώξῃ περιέλαβε καὶ τοὺς Μπεκτασήδες: πολλοὶ τεκέδες τους κατα-
στράφηκαν ἐκεῖνὴ τὴν ἐποχὴ ἐνῶ οἱ θρησκευτικοὶ ἀρχηγοὶ τους ἐκτελέσθηκαν
ἢ ἐξορίσθηκαν.

Ἐνας ἄλλος λόγος ποὺ οἱ Μπεκτασήδες συσχετίσθηκαν μὲ τοὺς χριστια-
νοὺς ὑπῆρξε ἡ ἐγκατάστασή τους σὲ γνωστοὺς τόπους λατρείας ποὺ ἀνήκαν
παλαιότερα σὲ χριστιανοὺς καθὼς καὶ ἡ υἰοθεσία ἀπὸ τὸ τάγμα ὀρισμένων ἁγίων
τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Ἀγγλὸς ἀρχαιολόγος F. Hasluck ποὺ περι-
ηγήθηκε τὴν Μικρὰ Ἀσία κατὰ τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰῶνα, δημο-
σίευσε σημαντικὲς μελέτες ποὺ ἀφοροῦν στὶς παραδόσεις τῶν Μπεκτασήδων,
τὶς μεθόδους προπαγάνδας καὶ τὴν γεωγραφικὴ κατανομή τους¹⁴. Ἡ ἐργασία
του πάνω στοὺς κοινὸς τόπους λατρείας ἀπὸ χριστιανούς καὶ Μπεκτασήδες
στὴν Εὐρωπαϊκὴ καὶ Ἀσιατικὴ Τουρκία εἶναι μοναδικὴ πάνω στὸ θέμα, ἀπο-
τέλεσμα τῶν προσωπικῶν ἐρευνῶν του στὶς Ὄθωμανικὲς ἐπαρχίες¹⁵.

στὸ *Abhandlungen der Philosophisch-philologischen Klasse der Königlich Bayerischen
Academie der Wissenschaften*, τ. 24, 1909, μέρος III, σ. 33 - 39.

12. Βλ. R. M. Dawkins, «The Crypto-Christians of Turkey», *Βυζάντιον*, τ. 8, σ. 271.

13. Γιά τὶς σχέσεις Μπεκτασισμοῦ καὶ Γενιτσάρων βλ. Μιρμυροῦ, ὁ.π., σ. 165 -
195. Ἐπίσης Birge, ὁ.π., σ. 74 - 78.

14. Τὸ περιεχόμενον τῶν ἐρευνῶν τοῦ F. W. Hasluck περιέχεται στὸ μνημειώδες ἔργο
ποὺ ἐκδόθηκε μετὰ τὸν θάνατό του, τὸ 1929, μὲ τίτλο *Christianity and Islam Under the
Sultans*.

15. «Ambigious Sanctuaries and Bektashi propaganda». Δημοσιεύθηκε στὸ *Annal*

Κοινοί ή «διφορούμενοι» τόποι λατρείας βρίσκονταν μέχρι το 1922 σε πολλές περιοχές της Μικρής Ασίας. Ο τάφος του ίδιου του Χατζή Μπεκτάς βρίσκεται στην Καραμανλία, μία περιοχή «τόσο άτελώς τουρκοποιημένη που έδωσε το όνομά της στην Καραμανλίδικη γραφή»¹⁶. Στόν τεκέ αυτό (Pir Evi) πήγαιναν για προσκύνημα όχι μόνο μουσουλμάνοι, όπαδοί του τάγματος, αλλά και χριστιανοί. Οί τελευταίοι μπαίνοντας στόν τουρπετέ του άγιου έκαναν τόν σταυρό τους. Οί χριστιανοί αυτοί ταύτιζαν τόν Χατζή Μπεκτάς με τόν "Άγιο Χαράλαμπο που λατρευόταν σε σχέση με κάποιο λοιμό στην περιοχή¹⁷. 'Ο συσχετισμός ήταν τόσο γενικός που πολλοί Χριστιανοί θεωρούσαν ότι ο τάφος του Χατζή Μπεκτάς ήταν στην πραγματικότητα ο τάφος του 'Αγίου Χαράλαμους¹⁸. 'Ο Χατζή Μπεκτάς έχει επίσης ταυτισθεί συχνά και με τόν "Άγιο Ευστάθιο¹⁹.

"Ένας άλλος μύθος που υποδηλώνει τήν ύπαρξη κάποιας Χριστιανικής παράδοσης στό Μπεκτασισμό είναι ή ιστορία του άγιου των Μπεκτασήδων Χαϊντάρ ή Χότζα 'Αχμέτ, μαθητή του Χατζή Μπεκτάς. 'Η τοπική παράδοση αναφέρει ότι ο Χότζα 'Αχμέτ, παντρεύτηκε κάποια γυναίκα Χριστιανή από τήν Κασάρεια που τήν έλεγαν "Μηνή" με τήν όποία έγκαταστάθηκε στό χωριό Χαϊντάρ-ες-Σουλτάν, στά νοτιο-ανατολικά της "Άγκυρας, όπου έκαναν παιδιά

of the British School at Athens XX (1913 - 14) 94 - 122. Τό άρθρο βρίσκεται επίσης στό *Christianity and Islam*, σ. 564 - 596. Έμμεσες πληροφορίες υπάρχουν και στό βιβλίο της "Όλγας Βατίδου, *Η Χριστιανικότητα των Τούρκων*, 'Αθήνα, 1956.

16. Brown, *ό.π.*, σ. 216.

17. Οί Κηζημπάσηδες της περιοχής της Νεάπολης λάτρευαν τόν "Άγιο Χαράλαμπο που θεωρούσαν γιατρό της πανούκλας. 'Από τó Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 'Αρχείο 'Υλικού Προφορικής Παράδοσης, Καππαδοκία 326 (Ποτάμια). Τό ύλικό προέρχεται από τά Κεφάλαια ΙΒ' και ΙΘ' που άφορούν στη Λαϊκή Λατρεία και στις Σχέσεις 'Ελλήνων και Τούρκων στην Καππαδοκία.

18. Πίστευαν ότι ο τεκέσ καταλάμβανε τόν χώρο παλαιότερου μοναστηριού του "Άγιου Χαράλαμους. Βλ. Α. Λεβίδου, *Αί έν Μονολίθους μοναί της Καππαδοκίας*, Κωνσταντινούπολη 1899 σ. 98. 'Επίσης, Σκαλιέρη, *Λαοί και Φυλαί*, σ. 155. 'Ο ιερός χώρος βρίσκεται κατά τόν W. Ramsay στην θέση της πόλης Δόαρα, έξω παλιάς επισκοπής. *Historical Geography of Asia Minor*, Λονδίνο 1890. 'Ο Λεβίδης πάντως αναφέρει ότι ή θέση της άρχαιας πόλης είναι άγνωστη: *Ιστορία της Καππαδοκίας*, 'Αθήνα, 1885, ι, σ. 261. 'Η ταύτιση του ναού του "Άγιου Χαράλαμους με του Χατζή Μπεκτάς είχε επιζήσει στην Καππαδοκία μέχρι τόν 20ό αιώνα. Βλ. ΚΜΣ Κπ 2 ('Ακσεράι), Κπ 55 ('Αγινάς).

19. Hasluck, *Christianity and Islam*, σ. 83. Κατ' άλλη έκδοχή, οι ίδιοι οι Μπεκτασήδες της Καππαδοκίας έλεγαν τόν "Άγιο Ευστάθιο άρχηγό του τάγματός τους. Βλ. Ν. Σ. Ρίζου, *Καππαδοκικά*, Κωνσταντινούπολη 1856, σ. 96.

'Ο "Άγιος Ευστάθιος δέν συναντιέται συχνά στις μαρτυρίες από τήν Καππαδοκία του 'Αρχείου ΚΜΣ. Είναι ίσως παλαιότερη λατρεία. Στό 'Ιντζεσου λ.χ. εκκλησία του "Άγ. Ευστάθιου χτίσθηκε τελευταία φορά τó 1729. Βλ. ΚΜΣ Κπ. 79 ('Ιντζεσου). 'Επίσης στη Μεγαρίσά, αναφέρεται εκκλησία του "Άγ. Ευστάθιου που έγινε τζαμί από τούς Τούρκους. Κπ 326. (Ποτάμια).

και πέθαναν. Το χωριό δλόκληρο ισχυριζόταν ότι καταγόταν από τους απογόνους του²⁰. 'Ο γάμος του Χότζα 'Αχμέτ με την Χριστιανή 'Μηνή' ὄδηγεῖ στην ὑπόθεση κάποιου σχέσης τοῦ ἁγίου με προηγούμενη λατρεία, πιθανόν τοῦ 'Αγίου Μηνᾶ²¹ καθώς ὑποδηλώνει τὸ ὄνομα 'Μηνή'²².

'Ο Μπεκταϊκὸς τεκὲς κοντὰ στὴν πόλη 'Αλατζᾶ (Şamaspur tekke) ἦταν ἐγκαταλειμμένος στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα²³. Τὸ ἐσωτερικὸ του ἦταν χτισμένο μετὴ μορφὴ χριστιανικοῦ σταυροῦ τοῦ ὁποῖου ἡ μιὰ πλευρὰ ἦταν στραμμένη πρὸς τὴν ἀνατολή. Τὸ κτίριο ἦταν παλαιότερα ἑλληνικὸ μοναστήρι²⁴, δὲν ὑπάρχει ὁμως ἐνδειξὴ σὲ ποιὸν ἅγιο ἦταν ἀφιερωμένο.

Τὸν περασμένο αἰῶνα, μιὰ λαξευτὴ ἐκκλησία βρέθηκε στὴ Μαμασό. Τὸ τέμενος ἀποδόθηκε στὸν "Αγ. Μάμα"²⁵ καὶ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς καὶ τοὺς Μωαμεθανούς τῆς περιοχῆς γιὰ τὴν τέλεση τῶν θρησκευτικῶν τους καθηκόντων. Τὴ φροντίδα τοῦ ναοῦ εἶχαν ἀναλάβει δερβίσηδες²⁶.

Τὸν τεκὲ τοῦ Ναορεντίν ἢ Νουορεντίν, στὴ Ζήλε τοῦ Πόντου, τιμοῦσαν οἱ Χριστιανοὶ διότι πίστευαν ὅτι περιεῖχε τὸν τάφο τῶν Σαράντα Μαρτύρων τῆς Σεβάστειας. Λεγόταν Κηρκλᾶρ Τεκὲς (τεκὲς τῶν 40) καὶ φημολογεῖτο ὅτι

20. Τὸ χωριὸ στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα, κατοικεῖτο ἀπὸ Κηζηλημπάσηδες. Hasluck, *Ambiguous Sanctuaries*, σ. 103.

21. 'Ο τεκὲς στὸν τάφο τοῦ Χότζα 'Αχμέτ καταλάμβανε, σύμφωνα μετὴν τοπικὴ μουσουλμανικὴ παράδοση τὸ χωρὸ παλιὸ χριστιανικοῦ μοναστηριοῦ. Αὐτόθι. 'Η λατρεία τοῦ "Αγ. Μηνᾶ πρέπει ἐπίσης νὰ ἦταν ἀρκετὰ παλαιότερη. Σπάνια ἀναφέρεται στὶς μαρτυρίες τοῦ ΚΜΣ, ἐνῶ ὁ Ρίζος ἀναφέρει ὅτι στὸν κατεστραμμένο ναὸ τοῦ 'Αγίου προσεύχονταν οἱ κάτοικοι τῆς Ταλουσοῦν «ἐν καιρῷ λιμοῦ καὶ αἰχμοῦ», Ρίζος, ὁ.π., σ. 75.

22. 'Ο Λεβίδης στὴν *Ἱστορία τῆς Καππαδοκίας*, ἀναφέρει τὴν ὑπαρξὴ προχριστιανικῆς λατρείας τοῦ θεοῦ 'Μηνῶς' διαδεδομένης σ' ὅλη τὴν Μικρὰ 'Ασία. Βλ. σ. 26 - 28.

23. Hasluck, *Christianity and Islam*, σ. 505.

24. W. J. Hamilton, *Research in Asia Minor, Pontus and Armenia*, i., Λονδίνο 1842, σελ. 403.

25. Hasluck, *Ambiguous Sanctuaries*, σελ. 105 - 6. Τὸ μαρτύριο τοῦ "Αγίου Μάμαντος, τοποθετεῖται στὴν περιοχὴ Ντελικλὴ Ντάγ τῆς Καισάρειας. Τ' ὄνομά του εἶναι συνδεδεμένο μετὴ λαϊκὴ ἱατρικὴ καὶ μαγεία καὶ τὸ σέβονταν οἱ Τούρκοι μαζί με τοὺς Χριστιανούς. ΚΜΣ, Κτ 45 (Καισάρεια).

26. Βλ. Δ. Πετρόπουλος - Β. 'Ανδρεάδη, *'Η θρησκευτικὴ ζωὴ στὴν Περιοχὴ τῆς Ἀκσεράι - Γκέλβερι*, 'Αθήνα, 1971, μετὴ πληροφορίες ἀπὸ ἐρευνες τοῦ Κ.Μ.Σ. σ. 92 - 94. Τούτῃ ἡ ἐκκλησία - τζαμί ἀναφέρεται ὡς τόπος προσκυνήματος 'Ελλήνων, 'Αρμενίων καὶ Τούρκων. Βλ. Hasluck, *Ambiguous Sanctuaries*, σ. 106. 'Εκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ Μπεκταϊσηδες εἶχαν ἐπιρροὴ στὴν περιοχὴ, δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἐνδειξὴ ὅτι οἱ δερβίσηδες ἀνήκαν στὸ τάγμα τῶν Μπεκταϊσίδων. Δερβίσηδες, ἄλλωστε, ἀποκαλοῦσαν οἱ 'Ελληνες τῆς Καππαδοκίας τοὺς Κηζηλημπάσηδες:

« Στὰ τούρκικα χωριά γύρω ἀπὸ τὸ Τσουκούρ καὶ τὸ Καράτζορην εἶχε κρυπτοχριστιανούς. Ντεβρίσι (sic) ἢ Κιζιλιμπασ τοὺς λέγανε οἱ Τούρκοι. Πίνανε οὔζο, κονιάκ, κρασί, δὲν εἶχανε τζαμί, λέγανε πὸς εἶναι δικός τους ὁ "Αγιος Χαράλαμπος κι ἀφήνανε οἱ ἄντρες γένια ὡς τὸν "Αγιο... » ΚΜΣ. Κτ. 55 ('Αγιονάς).

ήταν παλαιότερα χριστιανικό τέμενος²⁷ με τὸ ἴδιο ὄνομα. Ἡ μεγάλη Σιϊτική ἐπιρροή στὴν περιοχὴ ἐνισχύει τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ τεκές εἶχε σχέση με τοὺς Μπεκτασήδες²⁸.

Μερικὰ χιλιόμετρα δυτικὰ τῆς Ποντοηρακλείας (Benderagli) στὴν Παφλαγονία ὑπῆρχε ἕνας τουρμπές τὸν ὁποῖο ἐπισκέπτονταν κάθε χρόνο οἱ Χριστιανοὶ πιστεύοντας ὅτι περιεῖχε τὸν τάφο τοῦ Ἁγ. Θεόδωρου τοῦ Στρατηλάτη. Στὸν ἴδιο χώρο οἱ Μουσουλμάνοι προσκυνοῦσαν τὸν τάφο τοῦ Γαζῆ Σαχιντ Μουσταφᾶ. Τὴ φροντίδα τοῦ τουρμπέ εἶχε ἀναλάβει τούρκισσα ποὺ ἔπαιρνε τίς προσφορὲς τῶν προσκυνητῶν κι ἀπὸ τίς δύο θρησκείες²⁹. Παρόμοια καὶ στὸν τάφο τοῦ Ἁγ. Πολύκαρπου στὴ Σμύρνη, ἡ μίτρα τοῦ ἀγίου τὸν ὁποῖο εἶχαν υἰοθετήσει οἱ Μπεκτασήδες τῆς περιοχῆς³⁰, ἦταν ἀντικείμενο προσκυνήματος Χριστιανῶν καὶ Μπεκτασήδων. Μπεκτασήδες εἶχαν ἐπίσης καταλάβει τὸν χώρο παλαιότερου χριστιανικοῦ ἱεροῦ στὴν Ἀττάλεια³¹.

Στὸ δρόμο ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ προσκυνητὲς ποὺ πῆγαιναν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴ Συρία, στὰ νότια τοῦ Ἑσκι-Σεχίρ, βρίσκεται τὸ χωριὸ Σεϊντῆ-Γαζῆ. Στὸ χωριὸ ὑπῆρχε, πάνω σὲ λόφο, τεκές ποὺ ἀνῆκε στοὺς Μπεκτασήδες καὶ περιεῖχε τοὺς τάφους τοῦ ἥρωα Σεϊντῆ Μπαττάλ Γαζῆ καὶ τῆς συζύγου του, ποὺ ἡ παράδοση ἔλεγε ὅτι ἦταν πριγκίπισσα χριστιανή³². Κατὰ τὸν Κιατῆπ Τζελεμπῆ ὁ τεκές «ἐκτίσθη ὑπὸ ἐπιφανῶν τινῶν ἀνδρῶν ἐκ τῆς οικογενείας τοῦ Μιχάλογλου»³³. Τὸν τεκέ, κατὰ τὴν παράδοση, ἐπισκέφθηκε

27. Hasluck, *Ambiguous Sanctuaries*, σ. 104. Ἡ λατρεία τῶν 40 Μαρτύρων ἦταν διαδεδομένη καὶ στοὺς χριστιανούς (Ἕλληνας καὶ Ἀρμένιους) τῆς Καισάρειας. Βλ. ΚΜΣ, Κπ 45 (Καισάρεια). Στὰ χωριά τοῦ Ἁγιρνὰς οἱ Τούρκοι ἔδειχναν σεβασμὸ στὴ λατρεία τῶν 40 Μαρτύρων. ΚΜΣ, Κπ 53 (Ἁγιρνὰς).

28. Hasluck, *Ambiguous Sanctuaries*, σ. 104. Γιὰ τὴ λατρεία τῶν 40 ἀπὸ τοὺς Μπεκτασήδες, βλ. ἐπίσης Brown, ὁ.π., σ. 202 - 3.

29. Μοναδικὴ πάντως ἐνδειξὴ ἐπιρροῆς Μπεκτασήδων στὴν περιοχὴ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τὸ κοντινὸ χωριὸ Μπετεσλέρ ποὺ μπορεῖ νὰ ἐρμηνευτεῖ ὡς ἀναφορὰ τοῦ Μπεκτασλέρ δηλ. Μπεκτασήδες, Hasluck, *Ambiguous Sanctuaries*, σ. 105. Ὁ τουρμπές αὐτὸς ἀναφέρεται ὅτι βρισκόταν στὸ τούρκικο χωριὸ Ἐλεσλέρ ἢ Ἐλετσλέρ κοντὰ στὸ Ἀλακλί. Ὁ τάφος αὐτὸς ἦταν τόπος λατρείας τῶν Τούρκων ἐνῶ οἱ χριστιανοὶ πῆγαιναν ἐκεῖ καὶ ἔκαναν παράκληση. «Ἐκεῖ σὲ μιὰ παράγκα μέσα ἦταν 2 φέρετρα. Τὸ ἕνα τὸ μεγάλο τοῦ Ἁγ. Θεόδωρου καὶ τὸ ἄλλο, τὸ μικρὸ, τοῦ γραμματικοῦ του. Οἱ Τούρκοι τὸν λέγανε τὸν Ἁγ. Θεόδωρο Σεῖτ Μουσταφᾶ». . . «Τὸν τάφο πρόσεχαν τουρκάλες ἀπὸ ἄλλο τὸ χωριὸ ὡς καντηλανάφτηδες». ΚΜΣ. Παφλαγονία. Περιφ. Ποντοηρακλείας, 3. Στὴν κοιλιάδα τῆς Κρώμνης τοῦ Πόντου, ὑπῆρχαν κρυφὲς ἐκκλησίες κρυπτοχριστιανῶν ἀφιερωμένες στὸν Ἁγ. Θεόδωρο. Βλ. Dawkins, ὁ.π., σ. 262, σημ. 1.

30. Στὴν περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὴ Σμύρνη ὑπῆρχαν χωριά Ταχτατζήδων. Βλ. Ν. Μηλιώρη, *Οἱ Κρυπτοχριστιανοί*, Ἀθήνα 1962, σελ. 79.

31. Hasluck, *Ambiguous Sanctuaries*, σ. 104.

32. *Αὐτόθι*, σ. 103.

33. Ὁ Μιχάλογλος φέρεται ὡς Ἕλληνας χριστιανὸς ποὺ ἀσπάσθηκε τὸν Ἰσλαμισμό καὶ

ο ίδιος ο Χατζή Μπεκτάς, ο Hasluck όμως υποστηρίζει ότι το ιερό περιήλθε στα χέρια των Μπεκτασήδων περί τον 16ο αιώνα. Η περίπτωση του χωριού είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, εξαιτίας των χριστιανικών — φαινομενικά τουλάχιστον — συνθηκών που διατηρούσαν οι Τούρκοι κάτοικοι του³⁴. Εξάλλου σύμφωνα με τη μαρτυρία της Ό. Βατίδου, στις τέσσερις γωνίες του τάφου που περιλάμβανε ο τεκές, ήταν στημένα 4 μανουάλια με ανάγλυφες τις εικόνες του Χριστού και της Παναγίας³⁵. Ο τεκές, που ήταν από τα πιο σημαντικά κέντρα των Μπεκτασήδων στη Μ. Ασία παρήκμασε μετά την καταστροφή των Γενιτσάρων και το διωγμό των Μπεκτασήδων που επακολούθησε.

Οι τεκέδες και οι τόποι προσκυνήματος δεν αποτελούν τα μοναδικά παραδείγματα της μικτής λατρείας από Χριστιανούς και Τούρκους στην Ανατολή. Οι Αλεβήδες της Μικράς Ασίας έδειχναν μεγάλο στούς αγίους των Χριστιανών³⁶, ιδιαίτερα στον Άγιο Βασίλειο στην Καππαδοκία³⁷, καθώς και στον Προφήτη Ήλία και τον Άγιο Γεώργιο, που αποκαλούσαν Χιδίο Έλλες (Hidirellez). Η λατρεία των δύο αγίων (που παριστάνονταν καβαλλάρηδες στη λαϊκή παράδοση) ήταν συνδεδεμένοι με τη βροχή στην Καππαδοκία³⁸. Στο τούρκικο χωριό Καραϊσάρ (Karahissar), αναφέρεται η ύπαρξη «τούρκικου τεκέ που λέγεται Χιτιρλές Τεπεσί»³⁹. Στο λόφο αυτό ανέβαιναν Τούρκοι και Χριστιανοί και έκαναν λιτανεία σε περίοδο άνομβρίας. Λιτανείες και παρακλήσεις για βροχή έκαναν οι Τούρκοι μαζί με τους

υπέρηθε τον Σουλτάνο Όσμαν Α'. Βλ. A. Mordtman: «Σειδι-Γάζί», *Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως*, Θ (1874 - 77), Παράρτημα σ. 14 - 27.

34. Βατίδου, *δ.π.*, σ. 42 - 3.

35. *Αυτόθι*. Περιγραφή του τζαμιού ΚΜΣ, Κπ. 45 (Καισάρεια) δεν αναφέρει τα μανουάλια. Αναφέρθηκε από διάφορους μελετητές, ότι ο τεκές κατελάμβανε το χώρο παλαιότερου χριστιανικού τεμένους, δεν υπάρχουν όμως άριετες ένδειξεις. Hasluck, *Christianity and Islam*, σ. 705 - 10.

36. Στις περισσότερες μαρτυρίες που βρίσκονται στο Άρχαιο του ΚΜΣ, αναφέρονται περιπτώσεις που οι Τούρκοι τιμούσαν τους αγίους των χριστιανών και έδειχναν πίστη και σεβασμό στη λατρεία τους.

37. ΚΜΣ, Κπ 45 (Καισάρεια). «Στο Ούλου Τζαμι της Καισάρειας λέγανε πως υπήρχε το λείψανο του Άγιου Βασιλείου. Για να το δούν κατέβαιναν στο υπόγειο που τους οδηγούσε ένας Τούρκος». ΚΜΣ, Κπ 46 (Καισάρεια).

38. Ο Άγιος Γεώργιος που η πατριδα του έλεγαν ότι είναι τα Ποτάμια της Καππαδοκίας, βλ. ΚΜΣ, Κπ 326 (Ποτάμια), ήταν προσφιλής αγίος των Τούρκων και στη Μαγνησία. Πίστευαν ότι έλευθέρωσε τη Μάνα του Νερού. Βατίδου, *δ.π.*, σ. 21. «Ο Άη-Γιωργής τιμούνταν από τους Τούρκους γιατί κάποτε έλευθέρωσε το νερό που φύλαγε ένας δράκος». ΚΜΣ, Κπ 168 (Άραβισός), επίσης Κπ 60 (Άνδρονίσι).

39. Δηλ. Λόφος (δχι τεκές) του Άγ. Γεωργίου. ΚΜΣ, Κπ 326 (Ποτάμια). Ο τεκές θα πρέπει να ήταν σε παρακμή πολύ πριν το 1922. Αναφέρεται σαν «έρειπωμένο σελτζουκικό μνημείο» που γινόταν λιτανεία, ΚΜΣ, Κπ 68 (Έρχιλετ).

Χριστιανούς και σὲ ξωκλήσια τοῦ Προφήτη Ἡλία⁴⁰, στὴν Καππαδοκία.

Οἱ πτυχὲς τοῦ φαινομένου τῆς μικτῆς λατρείας στὴν Μικρὰ Ἀσία δὲν εἶναι πάντα ἀποτέλεσμα, οὔτε ἀποτελοῦν ἐνδείξεις τῆς Μπεκτασικῆς ἐπιρροῆς στὴν περιοχὴ. Οἱ Μπεκτασῆδες ἦταν ἓνα τάγμα πού τηροῦσε μεγάλη μυστικότητα καὶ ἐπομένως τὰ στοιχεῖα πού ἀποδεικνύουν τὴ σχέση τους μὲ ἄλλες θρησκευτικὲς ὁμάδες στὴν Ὁθωμανικὴ Αὐτοκρατορία εἶναι ἐντελῶς περιστασιακὰ καὶ ἔμμεσα. Εἶναι ὅμως βέβαιο ὅτι οἱ θρησκευτικὲς τους ἀντιλήψεις ἦταν ἀρκετὰ εὐρεῖες ὥστε νὰ διευκολύνουν τὴ συμφιλίωση μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ νὰ μὴ ἀποκλείουν ἀπὸ τὸ τάγμα τους ἀκόμη καὶ μέλη ἄλλων θρησκευτικῶν κοινοτήτων. Στὰ τέλη μάλιστα τοῦ περασμένου αἰῶνα ἕνας χριστιανὸς Ἑλληνας, ὁ Ἀντωνάκης Βαρσάμης κατέλαβε σημαντικὴ θέση στὸ τάγμα στὴν περιοχὴ τῆς Προύσας⁴¹.

Σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα οἱ Μπεκτασῆδες ἦταν ἐπιδεκτικοὶ ἐπιρροῶν ἀπὸ νέες ἰδέες καὶ διαδραμάτισαν κάποιον ρόλο «στὸ Ὁθωμανικὸ μεταρρυθμιστικὸ κίνημα, ὅπως συνέβη μὲ τοὺς τέκτονες στὰ μεταρρυθμιστικὰ κινήματα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης»⁴². Τὸ τάγμα τύπησε τότε ἓνα ἀριθμὸ φυλλαδίων μ' ἐπαναστατικὸ περιεχόμενον — μεταφρασμένα πιθανὸν ἀπὸ γαλλικὰ ἐντυπα — τὰ ὁποῖα διακινήθηκαν ἀπὸ φωτισμένα μέλη τοῦ τάγματος. Ἐνδείξεις ὑπάρχουν ἐπίσης ὅτι οἱ Μπεκτασῆδες συνδέθηκαν μὲ ὁργανώσεις τῶν Νεοτούρκων στὴν περίοδο πού προηγήθηκε τοῦ κινήματος τοῦ 1908⁴³. Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ τίς σχέσεις τους μὲ τὸ νεοτουρκικὸ κίνημα, γεγονὸς παραμένει

40. ΚΜΣ, Κπ 140 (Ζίλε). Βλ. ἐπίσης Κπ 65 (Βέζε).

41. Hasluck, *Christianity and Islam*, σ. 166. Βλ. ἐπίσης καὶ Lady Blunt, *Turkey and its People*, ii σ. 278. Ὁ Hasluck ἀναλύοντας μὰ σειρά ἀπὸ ἔμμεσες ἐνδείξεις συμπεραίνει ὅτι ὁ Ρήγας Φεραίος εἶχε σχέση μὲ τὸ τάγμα. Βλ. *Christianity and Islam*, σ. 595. Ὁ Mendelson Bartholdy ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρούτσος ὑπῆρξε μέλος τοῦ τάγματος. Βλ. Ἀπολογία Ὀδυσσεῶς Ἀνδρούτσου, Ἀννίνου: Ἱστορικὰ Σημειώματα, Ἀθήνα 1966, σ. 102.

42. G. Young, *Constantinople*, Λονδίνο 1926, σ. 198. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ διώχθηκαν ἀπὸ τὸν Σουλτάνο Μουράτ πού θέλησε νὰ περιορίσει τὴν ἐπιρροή τους. Ὁ Fazil Bey, φίλος τοῦ Βολταίρου, ἀναδιοργάνωσε τὸ τάγμα πού ἔκτοτε ἔγινε φορέας μεταρρυθμιστικῶν ἰδεῶν στὴν Ὁθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. Τὸ 1897 φημολογεῖτο ἀκόμη ὅτι τὸ τάγμα συνδέετο μὲ γαλλικὲς μασονικὲς στοίξ. Βλ. R. Davey, *The Sultan and his Subjects*, Λονδίνο 1897, σ. 98. Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ, ὁ Brown ἀναφέρει ὅτι Τοῦρκοί φίλοι του εἶχαν γίνει μασόνοι στὴν Εὐρώπη, κυρίως στὴ Γαλλία, δὲν γνῶριζε ὅμως κανένα Μπεκτασῆ δερβίση πού νὰ ἦταν ταυτόχρονα καὶ Μασόνος. Συμπληρώνει ὅμως, ὅτι παρ' ὅλ' αὐτὰ οἱ Μπεκτασῆδες οἱ ἴδιοι θεωροῦσαν ὅτι ἦταν κάτι ἀνάλογο μὲ τοὺς Μασόνους καὶ αἰσθάνονταν ἓνα εἶδος ἀλληλεγγύης γι' αὐτούς. Τὴ λέξη πάντως 'farmason' (δηλ. τέκτων) χρησιμοποιοῦσαν οἱ Τοῦρκοι μὲ τὴν ἔννοια τοῦ θεοῦ ὅπως συχνὰ ἀποκαλοῦσαν τοὺς Μπεκτασῆδες καὶ ἄλλα δερβισικὰ τάγματα. Βλ. Brown, ὁ.π., σ. 64.

43. Γιὰ τὴν σχέση τῶν Νεοτούρκων μὲ δερβισικὰ τάγματα βλ. E. Ramsaur: «The Bektashi Dervishes and the Young Turks», *Moslem World*, 1942, σ. 7 - 14.

ὅτι τὸ τάγμα ὑπῆρξε φορέας τόσο τῶν ἀντιλήψεων τῆς συμφιλίωσης τῶν λαῶν τῆς Αὐτοκρατορίας, ὅσο καὶ τῶν φιλελεύθερων πολιτικῶν ἀντιλήψεων τίς ὁποῖες ἐξέφραζαν τότε οἱ Νεότουρκοι.

Μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1908 καὶ ἰδιαίτερα μετὰ τὴν κατάρρευση τῶν ἰδανικῶν τῆς συμφιλίωσης ποὺ διακήρυξαν οἱ Νεότουρκοι, οἱ σχέσεις τῶν Τούρκων μετὰ τοὺς Χριστιανικοὺς λαοὺς διένυσαν μιὰ νέα φάση δυσπιστίας στὴ Μ. Ἀσία⁴⁴. Οἱ σχέσεις τῶν Μπεκτασήδων μετὰ τοὺς Χριστιανοὺς δὲν ἔμεινε ἀναλλοίωτη μέσα στὴν καινούργια πραγματικότητα ποὺ ἄρχισε νὰ διαμορφώνεται στὴν ἐπαρχία. Ἐξᾴλλου ὁ πληθυσμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶχε τότε ἤδη ἀλλοιωθεῖ σημαντικὰ μετὰ τὴν μαζικὴ εἰσροὴ Τούρκων προσφύγων ποὺ ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ἀβδούλ Χαμίτ⁴⁵. Τὸ Μπεκτασικὸ τάγμα δὲν ἔχασε τὴ δύναμή του, ἄρχισε ὅμως νὰ προσλαμβάνει ἕνα ὄλο καὶ περισσότερο «τουρρικὸ» χαρακτήρα⁴⁶.

Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ Μπεκτασήδες, μέσα ἀπὸ τὴν παράδοσή τους, τὴ λατρεία τους καὶ τὴ φιλελεύθερη ἀντίληψη μετὰ τὴν ὁποία ἀντιμετώπισαν τὰ κοινωνικὰ καὶ θρησκευτικὰ προβλήματα στὴν πορεία τῆς Ὀθωμανικῆς ἱστορίας, ὑπῆρξαν οἱ φορεῖς καὶ συνεχιστὲς μιᾶς πολιτιστικῆς παράδοσης ποὺ διαμορφώθηκε μέσα ἀπὸ τὴ συμβίωση τῶν λαῶν στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, ποὺ ἀκολούθησε τὴν Μικρασιατικὴ καταστροφὴ τὸ 1922, ἔθεσε ἕνα ξαφνικὸ τέρμα στὴν ἐξέλιξη τούτης τῆς παράδοσης. Ἡ ἐπίπτωση τῆς ἀνταλλαγῆς στὸ λαϊκὸ πολιτισμὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας συνοψίζεται στὴ σύντομη μαρτυρία τοῦ Μ. Πολύβιου ποὺ βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο τοῦ ΚΜΣ⁴⁷:

Παραξενεύεται ποὺ ἀκούει στὴν Ἑλλάδα, ὁ ἀσκητικὸς αὐτὸς γέρος, τυφλὸς ἀπὸ χρόνια, τὸ «Ἅγιος Βασίλης ἔρχεται». Μὰ ἀπὸ ποῦ πιά ἔρχεται; Τώρα ποὺ φύγανε οἱ Ἕλληνες ποὺ ζούσανε κοντὰ του, ἔφυγε κι ὁ Ἅγιος Βασίλης. Ἐγινε κι αὐτὸς ἀνατλάξιμος.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ Α. ΜΠΟΥΡΑ

44. ΚΜΣ, Κπ 79 (Ἰντζεσου).

45. Βλ. W. Ramsay, *The Intermixture of Races in Asia Minor*, Λονδίνο 1917, σ. 39.

46. Ἡ χρῆση ἀποκλειστικὰ τῆς τουρκικῆς γλώσσας ἀπὸ τοὺς Μπεκτασήδες, ἀκόμα καὶ ὅταν ἡ ἐπίσημη γλώσσα τῶν κύκλων τοῦ παλατιοῦ ἦταν τὰ Περσικὰ καὶ ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ κάτω ἀπὸ ἔντονος Ἀραβικὲς ἐπιρροές, συνέβαλε ὄχι μόνον στὴν αὐξηση τῆς δημοτικότητας τῶν Μπεκτασήδων ἀλλὰ συντέλεσε καὶ στὴ διατήρηση τῶν τουρκικῶν στοιχείων στὴν τουρκικὴ γλωσσικὴ παράδοση. Γιὰ τὴ συμβολὴ τῶν Μπεκτασήδων στὴν τουρκικὴ ἀναγέννηση βλ. Halide Edip, *Turkey Faces West*, Ν. Ὑόρκη 1973, σ. 39, 40, 42.

47. ΚΜΣ, Κπ 46 (Καϊσάρεια).